

ADALÉKOK A GÖDÖLLŐI-DOMBSÁG TÖRTÉNETI FÖLDRAJZÁHOZ

(Tájhasználat a 18–19. században)

FRISNYÁK SÁNDOR

Bevezető gondolatok

Dolgozatomban a táj és a természeti erőforrások 18–19. századi hasznosítását egy természetföldrajzi kistáj, a Gödöllői-dombság területén vizsgálom.¹ A természeti tájak társadalom- és történeti földrajzi kutatását elsőként *Teleki Pál* szorgalmazta a közigazgatási egységek helyett.² A természeti és gazdasági tájhatár a Gödöllői-dombság területén sem esik egybe. A kistrégióra jellemző történeti és gazdaságföldrajzi jelenségek és folyamatok a természetföldrajzi határokon túl még néhány községben azonosak, de ezekre nem térek ki. A természeti kistájat tehát a történeti földrajzi feldolgozás szempontjából is önálló gazdasági tájnak, mikrorégióknak tekintem. A 18–19. századi tájhasználatot, az emberi tevékenységek térbeli rendszerét a könyvészeti, kartográfiai és történeti statisztikai források alapján vázoló fel, de bevezetőként összefoglalom az előző korok jellemzőit is.

A Gödöllői-dombság a természetföldrajzi tájbeosztás szerint a Cserhát-vidék (mezorégió) déli része, melyet északról a Kosdi-dombság, nyugatról a Pesti-síkság, délről a Monor-Irsai-dombság és a Tápió-vidék, keletről a Galga-völgy határol.³ A Gödöllői-dombsághoz sorolt települések (Csomád, Erdőkertes, Gödöllő, Gyömrő, Isaszeg, Kerepes, Kistarcsa, Maglód, Mende, Mogyoród, Órbottyán, Pécel, Szada, Úri, Valkó, Vácegres és Veresegyház) összterülete 470 km², hazánk földjének 0,5%-a.⁴

A Gödöllői-dombság és környéke a Kárpát-medence gazdasági térszerkezetében a központi medence-síkság (Alföld) és a hegységkeret (Kárpátok) között átmeneti jellegű terület, *polikulturás gazdálkodással*.⁵ A mikrorégió – többek felfogása szerint – a Felvidék-régió déli peremterülete,⁶ de talán helyesebb, ha a *medium regni* (= az ország közepe) részeként értékeljük. A középkor végére kilenc térszerkezeti egység (régió) alakult ki Magyarországon, s ezek közül a Buda és Pest köré szerveződő területek alkották a *centrum-régiót*, a hatalmi, egyházi és gazdasági központot.⁷ A Gödöllői-dombság népe mindenkor osztozott a centrum-térség sorsából: részese volt a kedvezőtlen történéseknek, a békés fejlődés-korszakokban pedig élvezte a táj *helyzeti energiáiból* származó előnyöket.⁸

1 A téma kutatását a Nyíregyházi Főiskola Természettudományi Kar Tudományos Bizottsága támogatta.

2 *Teleki P.*, 1917.

3 *Marosi S.–Somogyi S.*, 1990.

4 Erdőtelkes 1956-ig külterületi lakott hely, Veresegyház része. Vácegres neve az Árpád-kortól 1943-ig: Zsidó.

5 *Frisnyák S.*, 1990, 2004.

6 *Bulla B.–Mendöl T.*, 1947.

7 *Kristó Gy.*, 2003, *Kubinyi A.*, 2001.

8 *Asztalos I.*, 2000, 2004, *Borovszky S.*, 1911, *G. Merva M.–Horváth L.*, 2007.

A Gödöllői-dombság és környéke a mai ismereteink szerint a *neolitikumban* már lakott terület volt. A tagolt dombsági táj erdős ökoszisztémája *megfelelő életfeltételeket* biztosított a halász–vadász–gyűjtögető embercsoportok számára (pl. a Galga-, Rákos- és Szilas-völgy). A *természeti gazdálkodást* (élelemgyűjtést) folytató, helyüket állandóan változtató emberek mindennapi tevékenységükkel még nem avatkoztak bele a táj természetes fejlődésébe: a tevékenységük során okozott kisebb környezeti károk gyorsan regenerálódtak. Az emberek és a természeti környezet kapcsolatában akkor következett be változás, amikor áttértek a *termelő gazdálkodásra*: a földművelésre és az állattenyésztésre. *A termelő ember interaktív kapcsolatba került a földrajzi környezetével és tájformáló (környezetalakító) tényezővé vált.* A tájalakítás elsősorban az *erdő-gyep transzformációt* jelentette.

A Kárpát-medencében az életmódváltás, az ún. *neolitik forradalom* Kr. e. 5000-től 4200-ig tartott, melyben a belső (autochton) fejlődés és a kívülről érkező kulturális hatás (impulzus) eredményei összegeződnek. A neolitikum és a későbbi régészeti korok archeológiai leletanyaga azonban nem jelenti az ember folyamatos jelenlétét és a dombsági táj teljes térkitöltését.

A prehisztórikus időkben a Gödöllői-dombság társadalmi-gazdasági jelenségeit a *megszakítottság és az újraekedés* jellemzi. A termelőeszközök, a neolitikumtól a bronzkor közepéig használt kő- és csontszerszámok csak néhány hektáros területek (irtványföldek) művelését tették lehetővé. Az apró *kultúr-ökoszisztéma szigetek* nem voltak hosszú életűek, a talaj kimerülése után más és más területfoltokat vettek művelésbe, a *felhagyott területek pedig visszatermesztésedtek.*

A kultúrtáj kialakulása és terjedése

A Kárpát-medencében az ember formálta táj története a magyarság megtelepedésével kezdődik.⁹ A Gödöllői-dombság benépesítése és gazdasági birtokbavétele *több évszázados folyamat* volt.¹⁰ A honfoglalás és kora Árpád-kori táj már nem volt teljesen nyerstáj (öskörnyezet), mivel az előttünk élt népek termőföld és legelőnyerés céljából a völgysíkok és dombblejtők erdőségeit intenzíven irtották. *A régi kultúrtáj-kezdemények azonban a 750-es évektől a 9/10. század fordulójáig tartó száraz (aszályos) klíma-periódus és a terület elnéptelenedése miatt megsemmisültek.*

A Gödöllői-dombság természeti adottságai és erőforrás-kínálata (a felszín alacsony reliefenergiája, a tölgyerdők, a lösz és egyéb negyedidőszaki üledékek talajai, a 9,5–10 °C-os évi középhőmérséklet, az évi 600 mm-es csapadék, a vízellátottság stb.) megfelelt a magyarság környezetigényének: a nagyállattartó és földművelő tevékenységének. Az első okleveles említések alapján a dombvidék falvainak 43,75%-a az Árpád-kori településhálózat alaprétegéhez tartozik, a többi a késő középkorban létesült.¹¹ Az Árpád-kori megtelepedés és tájhasznosítás az erdők irtásával kezdődött. Az irtványterületeken kezdetben *szabályozatlan talajváltó* (parlagváltó) *földművelést és legeltető állattenyésztést*

⁹ Bulla B.–Mendöl T., 1947.

¹⁰ Zsoldos A., 2001.

¹¹ Pesty F., 1984.

folytattak. A komplex paraszti gazdálkodást kiegészítette az *erdőelés*, a *gyűjtögetés* és a *halászat* (Rákos- és Galga-vidék).

A tájhasználat térbeli rendszerét a Gödöllői-dombvidék völgyhálózata strukturálta. A települések és a szántóföldek a patak völgyek ármentes térszínein alakultak ki. Az Árpád-kori káposztáskertek az ún. magasártéri területeket foglalták el. A len- és kenderföldek is a patak mentén helyezkedtek el, a vízpartokon pedig kenderáztató gödröket mélyítettek. A legeltetés az irtványföldeken és a völgyközi hátak tölgyerdőiben történt. A földrajzi irodalomban Úri- és Valkói-hátnak nevezett domborozatot¹² összefüggő erdők borították, s ennek egy részét, az Isaszeg környéki tölgyeseket az Árpád-kortól *királyi vadászterületként* hasznosították.¹³ Az Árpád-kori falvakban gabonaféléket, búzát, árpat, kölest, zabot, kétszerest, továbbá kerti növényeket termeltek és extenzív jellegű állattenyésztéssel foglalkoztak.

1241-ben a tatárok a falvakat elpusztították és a kultúrtájukat súlyosan károsították. A Gödöllői-dombság területén a népességpusztulás mértéke elérhette az 50–60%-ot.

A mongol inváziót követő újjáépítés a korábbi alapokon történt: a tájhasználatban továbbra is az ember racionális alkalmazkodása és átalakító tevékenysége nyilvánult meg. A 14–15. században folytatódott a dombvidék benépesülése, a gazdálkodási tér diffúziója, összességében a természeti erőforrások használata. Az Árpád-kor végére az európai agrárforradalom eredményeként kialakult a *szabályozott talajváltó*, a két-, majd később a háromnyomásos földművelési rendszer, és fokozatosan elterjedt a termelés hatékonyságát növelő *fordítóeke* alkalmazása. Az agrártermelés átalakulása stabilizálta a települések körül kialakult kultúrtájukat, a társadalmi alapfunkciók térbeli szerkezetét.

A Gödöllői-dombság *kultúrtáj magterületei* a két, ÉNy–DK irányú dombvonulat, a lösszel és finomhomokos lösszel fedett *maradékgerinc* (az Úri- és a Valkói-hát) külső peremén és a köztük elhelyezkedő, deflációsan lepusztított *szélbarázda*, az ún. Isaszegi-átjáró futóhomokos területén (a belső és külső völgykapukban) alakultak ki. A táj és a természeti erőforrások késő középkori nagyobb mérvű igénybevétele tovább csökkentette az erdőségeket és felerősítette a Gödöllői-dombság már régebben megindult talajeróziós lepusztulását. Az antropogén tájalakításnak része volt a patakok kisebb szabályozása is. Pl. a 15. században a Rákos-patak péceli, a Szódrákosi-patak veresegyházi szakaszán a vízimalmok működtetéséhez *duzzasztógátakat*, és több helyen *halastavakat* létesítettek.

Az emberi tevékenységi formák az agroökológiai különbségek alapján differenciálódnak és térbeli rendszereket alkotnak. Magyarországon a 13/14. század fordulóján, amikor az oikumené kiterjedt a kárpáti hegységkeret területére is, már láthatók voltak az egyes nagytájak (makrorégiók) termelési szakosodásának jelei. A 14–15. században az ország centrumában, Pest megye területén három mikrorégió alkotott gazdasági egységet: a Budai-hegységben a *szőlő- és bortermelés*, a Gödöllői-dombvidéken a *vegyes gazdálkodás*, az alföldi területeken a *marhatenyésztés* és a *szántóföldi művelés*.¹⁴ A Gödöllői-dombság vegyes (polikultúrás) gazdálkodásához tartozik a 14–15. században elterjedt szőlőtermelés is (Gödöllő, Pécel, Szada, Veresegyház stb.). A mezőgazdasági termék-

12 Az *Úri-hát* részei (északnyugat–délkelet irányban): Szár-hegy, Gyertyános (326 m), Bolnoka-hegy (328 m), Látó-hegy, Várhegy, péceli és isaszegi Pap-hegy, Kálvária-hegy (306 m), Szentgyörgy-hegy (245 m), Öreg-hegy (189 m), Zsellér-hegy (239 m). A *Valkói-hát* részei (északnyugat–délkelet irányban): Margita-hegy (344 m), Boncsok-hegy (317 m), Szentlélek-tető (303 m), Juharos (307 m), Szentpál-hegy (265 m).

13 *Asztalos I.*, 2000, *Ruszkiczay-Rüdiger Zs.*, et al. 2007, *Zsoldos A.*, 2003.

14 *Zsoldos A.*, 2003.

felesleg értékesítése a mikrorégió kivül, a közeli vásárhelyeken és piacközpontokban történt (Buda, Cegléd, Pest, Vác). A kistrégió belül a 15. században Isaszegen tartottak hetipiacot.¹⁵ A késő középkori fejlődésszakaszban már kirajzolódik a földrajzi munkamegosztás alapjellege: a *Gödöllői-dombság élelmiszer- és nyersanyagtermelő szerepköre* és a régióközpontot képező város csoport (Óbuda, Buda és Pest) fogyasztócentrum (felvőpiac) jellege, kézműves, kereskedelmi és egyéb funkciója.

A kultúrtáj pusztulása

A török hódítás a 16. században megtörte (és hosszú időre visszavetette) a társadalom és gazdaság fejlődését. 1541-ben Budavár elfoglalása után a Gödöllői-dombság is török kézre került. A törökök a hódoltsági területeken egy, a közép-európainál fejletlenebb, archaikusabb rendszert építettek ki, amely a termelés leépüléséhez, a falvak és a kultúrtájak hanyatlásához vezetett. A hódoltsági peremvidéken – a hadi eseményekkel összefüggésben – a *pusztulás időszakos jellegű, a jobbágygazdaságokat tönkretévő sokféle adóztatás pedig folyamatos volt*. A Gödöllői-dombság falvai a 16–17. század fordulóján csaknem teljesen megsemmisültek: a lakosság elmenekült, a magára maradt kultúrtájakat a bozót és erdővegetáció foglalta el. A vissza-, ill. újratelepülések több szakaszban, helyenként majd száz évvel később kezdődtek, pl. Isaszegen, Kerepesen, Gödöllőn, Mogyoródon és Szadán Buda visszavétele (1686) után, Csomádon, Kistarcsán és Veresegyházán csak a 18. század első évtizedeiben.¹⁶

A kultúrtáj rekonstrukciója és fejlesztése

A török hódoltság után, a 17/18. század fordulóján megindult a gazdasági élet reorganizációja. A Gödöllői-dombság falvainak újratelepítésében és a kultúrtáj helyreállításában-fejlesztésében a megmaradt és visszatérő népességen kívül a Felvidékről érkező *szlovákok* vettek részt. A 18. század végére a szlovák nyelvhatár a középkorhoz képest mintegy 10–40 km-rel tolódott el dél felé, helyenként (pl. a Cserhát, a Gödöllői-dombság és a Galga mentén) a magyar településtérben etnikai éket alkotva. A geográfusok által használt „szlovák ék (félsziget)” helyett a valóságos elhelyezkedésnek és az etnikai összetételnek is megfelelően inkább a *szlovák népsziget, etnikai sziget-csoport* kifejezést tartom pontosabbnak.

A 18. század végén megjelent földrajzi leírásban Csomád, Isaszeg, Kistarcsa, Maglód, Mende és Zsidó (= Vácegres) tót, Kerepes pedig tót–német faluként szerepel.¹⁷ Fél évszázaddal később Fényes E. (1851) geográfiai szótárában ezek a megállapítások megismétlődnek, kiegészítve az integrálódásra is utaló megjegyzésekkel (pl. *Isaszeg „magyarosodni kezdő tót falu”*).¹⁸ A mikrorégió népessége 1784/87-től 1880-ig 13 409-ről 23 645-re, 1900-ra 32 712-re növekedett (1. táblázat). A szlovák népesség aránya 1880-ban 20,7%, 1890-ben 19,1%, a század végén már csak 15%. 1880-ban a szlovákok

15 Zsoldos A., 2003.

16 G. Merva M.–Horváth L., 2007.

17 Vályi A., 1796–1799.

18 Fényes E., 1851.

számaránya Kistarcsán 84%, Vácegresen 77%, Kerepesen 69%, Isaszegen 62% és Csomádon 55%. A 19. században a magyar, szlovák és kisebb mértékben német lakosságú gazdasági mikrorégió folyamatosan átalakult, a 20. század első évtizedeire az asszimiláció következményeként az etnikai-szigetcsoport fokozatosan megszűnt.¹⁹ A 18. században tehát *a magyarok és más etnikumok közös munkájával* teremtődtek újra a kultúrtájuk és a települések.

A telepítések az erdők és bozótosok irtásával kezdődtek. Az erdő mint természetes ökoszisztéma a Gödöllői-dombság egyik legfontosabb természeti erőforrása. Az erdőségek elsősorban *vadászterületek* voltak (pl. az isaszegi Szentkirály- és Szentgyörgy-erdő), de egyben olyan tartalékföldek, amelyek biztosították a lakosság épület-, szerszám- és tűzifa-szükségletét, a szénégetést, az állatok legeltetését és a makkoltatást, az erdei termékek (pl. málna, szamóca, szeder, csipkebogyó, mogyoró, gomba stb.) gyűjtését. A népi erdőhasználat (erdőkielés) legfontosabb formája az állattenyésztéshez kapcsolódik. A tölgyerdőkben *irtványfolyosókat* és *-szigeteket* alakítottak ki, a településekhez közeli erdőségeken pedig erdőirtással növelték a szántó-, rét- és legelőterületeket. A mikrorégió erdőségein haladt keresztül a pesti és váci révhez vezető *állathajtó út*, környékén erdei tisztásokkal, pihentetőhelyekkel és legelőerdőkkel, ahol feljavították a piacra felhajtott marhákat (Ökörszállás, Göböljárás, Tehénjárás kert, Ökörtelek). Az erdei legeltetésért az állathajtók a községeknek *fűbért* fizettek. A tervszerű erdőhasználat (-gazdálkodás) Gödöllő és Isaszeg térségében a 18/19. század fordulóján kezdődik.

A táj és a természeti erőforrások hasznosítása az évszázadok óta folyamatosan kialakult gyakorlat szerint történt, s ebben a magyarság és a felvidéki szlovákság munkakultúrája is megjelent. A mikrorégió 18–19. századi munkaföldrajzi képében a *földhasznosítási formák* (pl. a szántó, rét, legelő stb.) az egyes falvakban többé-kevésbé azonos módon helyezkednek el.

A települések belsőégei (az épített környezet) a patak völgyek ármentes térszíneit foglalták el, figyelembe véve a víznyerési lehetőségeket. A falvak szinte kivétel nélkül mind *szalagtelkesek*, a mikro-reliefhez igazodnak, de előfordul, hogy az egyes településrészek a *halmazosodás* jeleit mutatják (pl. Isaszegen a Templom-domb alatti telkek). A 18. században a Rákos mentén több faluban (pl. Szada, Isaszeg, Pécel) a belsőségétől elkülönülten *szerűskertek* is kialakultak, amelyek eredete és funkciója a helytörténeti munkákban nem eléggé tisztázott. Lehetséges, hogy ezek az osztott települések *átmenetet* képviselnek az alföldi kertes (kétbeltelkes) nagyállattartó és az olyan felvidéki szlovák falvak közt, ahol *szerűskert-parcellák*, ill. *csűrös-pajtás kertek* vannak a települések mellett.

A belterület és a vízfolyás között többnyire *rétek* és *legelők*, az ártér-övezetben lápos-mocsaras területek, nyílt vizek, a patakot kísérő facsoportok, nádasok stb. jellemzőek. A 18–19. században, mint ezt a népi emlékezet is megőrizte, a patak völgyek árterei az *állatok teletőhelyei* voltak. A dombtelejtőkön és az alacsonyabb völgyközi hátakon *szántóföldi gazdálkodást*, helyenként és koronként rét- és legelőgazdálkodást folytattak. A magasabb térszíneket (az Uri- és Valkói-hát domborát) és az Isaszegi-átjárónak nevezett széles szélbarázda boltozódásait *erdőségek* borították. A dombok déli, napsütötte (20–30°-os) lejtőin *szőlőskerteket* és *gyümölcsösöket* létesítettek (ezeket több helyen „Öreg-hegy”-nek nevezik). A térfelosztás, a határhasználat egyes munkahely-övezeteinek

¹⁹ Horváth L.–Kovacsics J., 2000.

térbeli rendje állandósult, a történetileg kialakult szerkezetet nem, vagy csak kivételes esetekben (pl. a vasútépítéssel kapcsolatosan) módosították.

Magyarországon a 18. században (és korábban is) *a földművelés legfontosabb területei a dombvidékek*, az intramontán *kismedencék* és a *kisalföldi tájak* voltak. (Az Alföld ez idő tájt a monokultúrás állattenyésztéssel, a kárpáti hegységkeret az erdőgazdálkodással, a bánya- és feldolgozó- (montán-) iparral épült be hazánk földrajzi munkamegosztásába). A Gödöllői-dombság falvai – hasonlóan az ország többi dombvidékéhez – *vegyes (polikultúrás) gazdálkodást* folytattak. A környezetgazdálkodásnak ezt a típusát az erdőgazdálkodás, a földművelés és az állattenyésztés komplexuma jellemzi. A dombvidékek *önellátó területek*, de egyes mezőgazdasági termékekből, amelyek termelésének kedvezőek a természeti vagy a közgazdasági feltételei, értékesíthető többletmennyiséget állítanak elő.

A Gödöllői-dombság gazdaságföldrajzi helyzetét a 18–19. században két tényező határozta meg: (1) a közeli fogyasztóközpont (Pest–Buda) és (2) a mikrorégió áthaladó ősi stratégiai-kereskedelmi út, amely a centrum-térségből Miskolcra, onnan a Hernád-völgyén és a Duklai-hágón át Lengyelországba vezet. A nyugat–kelet irányú közlekedési folyosó *település- és területfejlesztő hatása* már a 18. században, a szekérforgalom idején is érvényesült, majd a vasútépítéssel (1864–1867) jelentősen felerősödött. A dombságon belül helyi földutak létesültek, amelyek kapcsolódtak a Cserhát, a Galga-völgy, a Jászság és a Pesti-síkság hasonló jellegű útjaihoz. A kistérségi utakat az észak–dél irányú utak, amelyek a Felvidék bánya- és kereskedővárosait és az alföldi mezővárosokat kötötték össze. A Galga mentén kialakult közlekedési hálózat sem tekinthető ilyennek, mivel nem volt közvetlen kapcsolata a Felvidék gazdasági erővonaláival és központjaival. A Galga völgynyílásában, az alföldperemi vásárvonalon Aszód piaca közvetítette a kistérségeket, a Cserhát, a Gödöllői-dombság és a Jászság árucere-forgalmát.²⁰ A kistáj terményfeleslegét, mint a korábbi történelmi korokban is, elsősorban a pesti és váci piacon értékesítették. 1763-ban Gödöllő – mint uradalmi központ – *mezővárosi rangra emelkedett* és évenként négy országos vásár tartására kapott engedélyt. A mezőváros piacfunkciója alapvetően nem változtatta meg a gazdasági javak korábban kialakult áramlási irányait, maga az uradalom, mint a hadsereg szállítója szintén a régióközponthoz (Pest–Buda) kötődött.

A földhasznosítás 18. század végi ágazati szerkezetét a történelmi statisztikai források alapján lehet rekonstruálni.²¹ Az 1789-es adatok szerint a Gödöllői-dombság 43,2%-át a *szántóföldek* foglalták el (2. táblázat). A szántóterület aránya Maglódon (63,7%), Úriban (59,6%), Csomádon (53,8%) és Pécelen (52,8%) volt a legmagasabb, Gödöllőn pedig a legalacsonyabb (28,8%). A szántók tényleges mennyisége Isaszegen (3589 kh), Pécelen (2682 kh) és Gödöllőn (2678 kh) volt a legnagyobb és Mendén a legkevesebb (444 kh). A mikrorégió környezetgazdálkodásában számottevő volt a *rét* (6,1%) és a *legelő* (17,7%). Az állattenyésztés alapját képező *gyep* (= rétet és legelőt) aránya Kistarcsán (53,8%), Órbottyánban (42,3%) és Mogyoródon (36,2%) volt a legmagasabb, míg Isaszegen mindössze 6,9%-ot ért el. A *szőlő* és *kert* 4%-kal részesedett a dombvidék földalapjából. A szőlő és kert területe Veresegyházán (403 kh) és Gödöllőn (398 kh) volt a legnagyobb, a legkevesebb pedig Kistarcsán (26 kh). A százalékos arány Szadán a legmagasabb

²⁰ Asztalos I., 2004.

²¹ Szasz-kóné Sin A., 1988.

1. táblázat: A Gödöllői-dombság jelenlévő népessége a 18–19. században
(Forrás: saját szerkesztés)

Település	1784/87	1828	1857	1870	1880	1890	1900
Csomád	453	607	592	624	692	746	822
Gödöllő	1776	1769	2976	3661	3940	4844	5893
Gyömrő	833	825	1343	1446	1435	1614	2078
Isaszeg	1371	1373	1800	1836	2090	2341	3206
Kerepes	680	739	772	789	822	816	905
Kistarcsa	294	388	423	715	822	907	1075
Maglód	918	1183	1244	1267	1449	1601	2049
Mende	489	579	783	998	1182	1353	1605
Mogyoród	539	1001	1178	1222	1357	1544	1785
Örbottyán	708	789	812	1017	1041	1172	1348
Pécel	1384	1774	1882	2206	2176	1752	3854
Szada	615	848	823	1004	1034	1154	1296
Úri	929	1137	1631	1879	1805	1930	2131
Valkó	1022	1248	1400	1618	1711	1884	2181
Vácegres	542	713	637	697	699	713	768
Veresegyház	856	1245	1229	1245	1390	1554	1716
Összesen	13409	16218	19525	22224	23645	25925	32712

2. táblázat: A Gödöllői-dombság földhasznosítása 1789-ben
(Forrás: saját szerkesztés)

Település	Szántó		Szőlő, kert		Rét		Legelő		Erdő		Összesen	
	kh	%	kh	%	kh	%	kh	%	kh	%	kh	%
Csomád	855	53,8	55	3,5	16	1,0	428	26,9	235	14,8	1589	100
Gödöllő	2678	28,8	398	4,4	477	5,1	1924	20,7	3809	41,0	9286	100
Gyömrő	2205	51,1	249	5,7	477	11,1	431	10,0	956	22,1	4318	100
Isaszeg	3589	40,8	235	2,7	336	3,8	275	3,1	4362	49,6	8797	100
Kerepes	1817	42,3	88	2,1	36	0,8	712	16,6	1641	38,2	4294	100
Kistarcsa	974	44,2	26	1,2	78	3,5	1108	50,3	15	0,7	2201	100
Maglód	1928	63,7	161	5,3	176	5,8	761	25,2	–	–	3026	100
Mende	444	32,8	37	2,8	30	2,2	230	17,0	611	45,2	1352	100
Mogyoród	1919	43,3	124	2,8	304	6,9	1299	29,3	782	17,7	4428	100
Örbottyán	1969	43,9	169	3,7	528	11,8	1368	30,5	453	10,1	4487	100
Pécel	2682	52,8	196	3,8	340	6,7	695	13,7	1168	23,0	5081	100
Szada	1040	48,5	245	11,4	141	6,6	426	19,8	294	13,7	2146	100
Úri	2275	59,6	161	4,2	443	11,6	334	8,7	605	15,9	3818	100
Valkó	2454	35,8	125	1,8	205	3,0	501	7,3	3571	52,1	6856	100
Vácegres	960	40,3	124	5,2	168	7,1	252	10,6	875	36,8	2379	100
Veresegyház	2194	40,6	403	7,5	490	9,1	1549	28,7	762	14,1	5398	100
Összesen	29983	43,2	2796	4,0	4245	6,1	12293	17,7	20139	29,0	69456	100

4. táblázat: A Gödöllői-dombság földhasznosítása 1895-ben (kh)
(Forrás: saját szerkesztés)

Település	Szántó	Kert, gyümölcsös	Szőlő	Rét	Legelő	Mezőgazda- sági terület	Erdő	Nádas	Művelés alól kivont	Összesen
Csomád	1178	34	41	–	220	1473	571	–	108	2152
Gödöllő	3940	279	428	345	1903	6895	3497	4	532	10928
Gyömrő	3379	22	87	369	291	4148	291	1	128	4568
Isaszeg	3581	64	126	430	2038	6239	2298	–	291	8828
Kerepes	2517	69	123	46	697	3452	815	–	149	4416
Kistarcsa	1130	33	46	77	283	1569	4	–	88	1661
Maglód	3158	28	74	171	148	3579	184	5	131	3899
Mende	3238	42	17	249	724	4270	419	5	112	4806
Mogyoród	3350	53	187	320	890	4800	1562	–	250	6612
Órbottyán	2833	67	407	258	449	4014	441	11	167	4633
Pécel	5544	119	63	230	811	6767	552	16	102	7437
Szada	1341	87	194	130	222	1974	240	–	45	2259
Úri	3213	25	14	219	351	3822	–	2	44	3868
Valkó	4173	53	87	75	230	4618	1974	4	149	6745
Vácegres	1416	44	5	110	199	1774	588	–	75	2437
Veresegyház	2424	89	286	388	1529	4716	1050	6	197	5969
Összesen	46415	1108	2185	3417	10985	64110	14486	54	2568	81218

6. táblázat: A Gödöllői-dombság állatállománya 1895-ben
(Forrás: saját szerkesztés)

Település	Szarvas- marha	Ló	Sertés	Juh	Baromfi	Méhesalád
Csomád	438	80	211	–	1654	17
Gödöllő	937	428	968	6	7846	346
Gyömrő	548	282	709	–	3553	16
Isaszeg	999	280	802	334	4401	195
Kerepes	361	150	322	644	2028	40
Kistarcsa	175	96	157	–	1851	24
Maglód	566	206	790	745	2737	40
Mende	1056	171	698	843	2854	34
Mogyoród	290	270	440	1840	1344	60
Örbottyán	600	218	307	1	2605	64
Pécel	802	240	656	697	3556	134
Szada	174	223	491	–	1927	19
Úri	455	308	527	44	3577	32
Valkó	224	285	320	15	2613	90
Vácegres	231	131	170	674	1242	39
Veresegyház	220	273	367	14	2540	68
Összesen	8076	3641	7935	5587	46328	1218

7. táblázat: A Gödöllői-dombság szekérállománya 1895-ben
(Forrás: saját szerkesztés)

Település	Gazdaságok száma	Lófogat			Ökörfogat			Őszvér, számár, és egyéb fogat	Összesen
		egyes	kettős	hármás	kettős	négyes	hatos		
Csomád	161	14	20	–	44	7	–	–	85
Gödöllő	795	35	144	2	–	33	–	13	227
Gyömrő	256	12	82	2	1	22	–	–	119
Isaszeg	412	4	108	5	–	39	–	2	158
Kerepes	253	20	45	–	7	5	12	–	89
Kistarcsa	112	7	28	–	1	3	–	–	39
Maglód	272	15	71	–	6	14	14	25	145
Mende	206	6	55	–	2	34	–	–	97
Mogyoród	260	47	96	5	4	9	–	1	162
Órbottyán	259	19	74	1	6	6	–	2	108
Pécel	226	2	98	–	38	3	–	1	142
Szada	258	67	58	–	1	–	–	1	127
Úri	328	1	121	–	1	18	–	–	141
Valkó	340	41	93	–	–	6	–	–	140
Vácegres	150	14	42	1	7	6	–	–	70
Veresegyház	472	72	90	2	6	–	–	1	171
Összesen	4760	346	1225	18	124	205	26	46	2020

8. táblázat: A Gödöllői-dombság gyümölcsfaállománya 1895-ben
(Forrás: saját szerkesztés)

Település	Almafa	Körtefa	Cseresznyefa	Meggyfa	Őszibarackfa	Kajszi-barackfa	Szilvafa	Diófa	Egyéb gyümölcsfa	Összesen
Csomád	76	198	114	107	10	73	752	100	148	1578
Gödöllő	4735	3803	1500	1993	646	1060	8489	1254	1468	24948
Gyömrő	376	725	292	402	219	113	1461	154	1216	4958
Isaszeg	1282	1128	416	353	40	243	1736	424	820	6442
Kerepes	227	452	328	212	11	170	2185	263	203	4051
Kistarcsa	157	230	409	177	55	99	777	120	173	2197
Maglód	474	417	369	808	288	434	2181	495	740	6206
Mende	586	364	252	188	38	99	1490	216	352	3585
Mogyoród	272	359	508	432	71	136	874	87	193	2932
Örbottyán	140	186	465	1227	31	549	1137	190	129	4054
Pécel	579	652	185	321	185	357	1597	453	451	4780
Szada	1071	1298	2805	1124	347	479	6919	674	435	15152
Úri	303	287	17	69	3	195	1126	152	532	2684
Valkó	312	357	246	63	51	25	1166	108	77	2405
Vácegres	133	93	157	69	10	38	548	132	69	1249
Veresegyház	807	867	1600	755	389	977	4481	508	531	10915
Összesen	11530	11416	9663	8300	2394	5047	36919	5330	7537	98136

9. táblázat. A Gödöllői-dombság mezőgazdasági területe és kataszteri tiszta jövedelme (1910)

Település	Termő	Termék- ketlen	Összesen	Kataszteri tiszta jövedelem	Átlag
	<i>terület kat. holdakban</i>			<i>koronában</i>	<i>fillér</i>
Csomád	2052	100	2152	11358	554
Gödöllő	10063	693	10756	60391	600
Gyömrő	4362	209	4571	50793	1164
Isaszeg	9189	340	9529	44947	489
Kerepes	4247	185	4432	35387	833
Kistarcsa	1552	116	1668	11848	764
Maglód	3767	164	3931	40761	1082
Mende	1280	61	1341	18234	1425
Mogyoród	6321	285	6606	34032	538
Órbottyán	4428	213	4641	31221	705
Pécel	5444	301	5745	48470	890
Szada	2188	106	2294	12233	559
Úri	3715	146	3861	52967	1426
Valkó	6521	220	6741	42188	647
Vácegres	2361	81	2442	12777	541
Veresegyház	5684	278	5962	26047	458
Összesen	73174	3498	76672	533654	696

alma, 11,6%-a körte 9,9%-a cseresznye, 8,5%-a meggy, a többi őszi- és kajsziarack, dió, mandula, mogyoró, gesztenye és eper. A gyümölcstermelő falvak közül továbbra is Gödöllő, Szada és Veresegyház áll az élen a mikrorégió gyümölcsfa-állományának 52%-ával. Sorrendben Isaszeg és Maglód következik (az összes gyümölcsfa 6,6 és 6,3%-ával), míg a legkevesebb Vácegresen és Csomádon 1,3 és 1,6%-os részesedéssel. A gyümölcsfák általában a házikertekben, kisebb ültetvényekben, Gödöllőn, Szadán és Veresegyházán a szőlőkben koncentráltak. A szőlő- és bortermelés súlypontja Gödöllő (428 kh) és Órbottyán (407 kh), de rajtuk kívül jelentős Veresegyház (286 kh) és Szada (194 kh) is. A négy település határában összpontosult a Gödöllői-dombság szőlőskertjeinek (2185 kh) 60,2%-a. Említést érdemel még Mogyoród és Isaszeg szőlőtermelése is (187, ill. 126 katasztrális holdon).

A 19. század végi tájhasználat (környezetgazdálkodás) hatékonyságát egy későbbi, 1910-ből származó részletes felmérés, a kataszteri tiszta jövedelem alapján foglalom össze. A Gödöllői-dombság településeinek művelési ágak szerinti átlagos jövedelme nagy különbségeket mutat (9–10. táblázat). A termőterület egy katasztrális holdjára számított átlagos jövedelem 458 és 1426 fillér között változik (pl. Úriban 1426, Mendén 1425, Gyömrőn 1164, Pécelen 890, Veresegyházán 458 fillér/kat.hold). A települések 50%-ában a kataszteri átlagos jövedelem nem éri el az országos átlagot (= 648 fillér/kat. hold). A mikrorégió belüli szóródás összefügg az ökológiai feltételekkel, elsősorban a talaj termőképességével (pl. a szántóföldek aranykorona értéke között a különbség